

VÄRBAMISOHT – OHT, MIDA SAAB ENNETADA

MARTIN PURRE

Võtmesõnad: värbamisoht, riigi julgeolek, vastuluure, luure, spionaaž

Ülevaade. Artikkel keskendub julgeolekuohule, mida nimetatakse värbamisohuks, kui see kahjustab riigi julgeolekut ja kui see toimub mõne välisriigi huvides. Samuti avatakse artiklis mitmeid mõisteid, mis on seotud nii konkreetselt värbamisega kui ka spionaaži-tegevuse ja riigi julgeolekuga laiemalt. Teoreetiliste küsimuste kõrval pakutakse praktilisi nõuandeid, kuidas end värbamisohu eest kaitsta: kuidas ohtu ära tunda, kuidas käituda, kui tekib oht, mida teha, et mitte sattuda sihtmärgiks. Praktilised juhised annavad nõu nii üksikisikutele kui ka organisatsioonidele.

SISSEJUHATUS

25 aastat tagasi ei olnud toonase Eesti Riigikaitse Akadeemia raamatukogu kartoteegist võimalik leida seletust terminile *vastuluure* – märksõna puudus kirjanduse ja märksõnade loetelust. Praegune olukord on oluliselt parem nii info kättesaadavuse kui ka tudengite baasteadmiste poolest, sest spionaažisündmused leiavad alati avalikkuses kõlapinda. Kuid vastuluure ja riigivastaseid kuritegusid puudutavat kirjandust, eriti teadustöid, on ilmunud eesti keeles küllalt vähe, mistõttu iga uurimus, näiteks bakalaureuse- või magistratöö tasemel, on õigusvaldkonnale ja julgeolekuspetsialistidele väga teretulnud.

Artikli üheks ajendiks ongi vähene teoreetiline käsitlus riigi julgeolekut puudutavatest mõningatest terminitest, mida kasutatakse tavatekstides üha rohkem, kuid mille ebataäpne kasutamine, kas siis tõlkeprobleemide või sisu mittetundmise tõttu võib segadust tekitada, seda eriti erialaspetsialistide või uurijate silmis. Eesmärk on avada olulisimate vastuluuremõistete teoreetilist poolt ja pakkuda ühtlasi praktilisi juhtnööre, mis aitaksid lugejal seostada ennast sellise julgeolekuhuga nagu värbamine võõrriigi huvides.

Täpsemalt keskendub see artikkel värbamisohule, selle mõjule üksikisikule ja organisatsioonile ning seeläbi ka riigi julgeolekule. Näited põnevatest juhtumitest ja faktid küll rikastaksid teksti, ent teooria, mõistete ja põhimõtete tundmine on praktikas möödapääsmatult vajalik. Baasteadmised annavad oskuse hinnata uudseid olukordi, oskuse näha ohtu seal, kus seda varjata püütakse, ja hinnata elus aset leidvaid juhtumeid, millele pole varasemat analoogi. Eestil on arvestatav vastuluurekogemus, mis kinnitab teooriate paikapidavust¹ ning võimaldab teha adekvaatseid üldistusi ja anda soovitusi. Just sellistest kogemustest ja teadmistest lähtuvalt on artikli viimases osas välja toodud kõige olulisemad käitumissoovitused, kuidas vältida värbamissihtmärgiks sattumist ja kuidas toimida, kui see on juhtunud.

¹ Alates taasiseseisvumisest on kohtus süüdi mõistetud 21 isikut, neist 6 riigireeturitena, kes tegutsesid välisriigi eriteenistuste heaks ja Eesti vastu: üks isik Hiina RV luure heaks, ülejäänud, sh kõik riigireeturid, Venemaa eriteenistuste heaks (Toots, 2020; Koort, 2020; Aleksejev & Otsmaa, 2021).

1. TERMINITE PALJUSUS: VASTULUURE JA LUURE, AGENT JA TOPELTAGENT, VÄRBAMINE JA VÄRBAMISOHT, SPIONAAŽ JA SALAKUULAMINE

Eesti kontekstis on *salakuulamine* ja *spionaaž* sama tähendusega, esimene neist on eestipärasem (Varul, 1996, lk 9). Luurest, spionaaži- või värbamisohust kirjutades pean silmas Eesti-vastast luuretegevust, mis on välisriikide organiseeritud. Ka spionaaž on luuretegevus.² Tihti rõhutatakse, et spionaaži eristab luuretegevusest püüd saada ligi salastatud infole või et spionaažis kasutatakse vaid salajasi meetodeid (Polmar & Allen, 2004, p. 602), mis hõlmab otsustajate ja arvamusiidrite mõjutamist välisriigi huvides (British Security Service, 2019). Teoorias on need eristatavad paremini kui päriselus, sest on omavahel liiga põimunud. Oluline on teada, et luure on riiklik tegevus, vajalik iga riigi toimimiseks, millega kogutakse riigile vajalikku infot (teabehange) või mõjutatakse oma riigi seisundit rahvusvahelistes suhetes (poliitikas, majanduses, sõjanduses). Luureks saab nimetada ka riigi organisatsiooni, mis viib läbi luuretegevust (Polmar & Allen, 2004, p. 602). Oma riigi välispoliitiliste eesmärkide nimel üritavad vaenulikud eriteenistused³ – sest sõbralikud riigid ja teenistused ei tohiks ju üksteist luurat, kuna vajadus puudub – leida ligipääsu teise riigi varjatavatele andmetele, näiteks dokumentidele, isikuandmetele, side- ja IT-süsteemidele, aga ka inimestele, saladuste valdajatele, otsustajatele, arvamusiidritele, olgu need siis riigiametnikud, teadlased, jõuametkondade töötajad, ühiskonnas aktiivsed ja mõjukad inimesed või piiriäärsete alade elanikud, kes sagedasti piiri ületavad.

Niisamuti kui luureinfo kogumine, on riigile mõõdapääsmatu ka vastuluure. Vastuluure, see on riigi vastu suunatud luuretegevuse ennetamine ja tõkestamine ning riigisaladuse ja salastatud välisteabe kaitse – Eestis on selline ülesanne pandud Kaitsepolitseiametile julgeolekuasutuste seaduse (JAS) (Julgeolekuasutuste seadus, 2000) §-s 6.⁴ Vastuluure peab teadma vaenulike eriteenistuste varjatud tegevusest meie riigi vastu, meie ametiasutuste ja kaitsevõime vastu, kahjustavatest tegevustest Eesti ühiskonna mõjutamiseks ja katsetest saada ligi meie riigi saladustele. Kitsamas tähenduses paljastab vastuluure

² Spionaaži all mõistetakse üldiselt luuretegevust, info, eriti salajase info kogumist teise riigi sõjanduse, poliitika või majanduse kohta, kasutades ka salajasi meetodeid, näiteks inimallikaid. Tuntakse ka majandus- ja tööstusspionaaži (Cambridge Dictionary, 2021). Ka erasektoris võib toimuda spionaaž – majandusspionaaž, mida nimetatakse ka tööstusspionaažiks, kuid kus osapooled on üksnes erasektorist (McFadden, 2019).

³ Eriteenistuste mõiste tuleneb venekeelsest terminist *spetsslužbõ*, mida kasutatakse aeg-ajalt ka Eesti kirjanduses, kui üldmõistet julgeoleku, luure ja vastuluureorganisatsioonidele. Ka selles artiklis kasutatakse väljendit *eriteenistus* üldmõistena riiklike asutuste kohta, mis tegelevad luure või vastuluurega, salajase info kogumisega, sh inimallikaid kasutades. USA-s kutsutakse üldistatult julgeolekuasutusi luurekommuniiks (ingl *intelligence community*). Eestis on kasutusel julgeolekuasutuste seadusest tulenev termin *julgeolekuasutused*, milleks on Kaitsepolitseiamet ja Välisluureamet. Kolmas Eesti eriteenistus on kaitseväge koosseisu kuuluv Luurekeskus, mis täidab sõjaväeluure ülesandeid.

⁴ Teatud juhtudel oma ülesannete täitmisel teostavad vastuluuret või abistavad vastuluuret ka Teabeamet (EV välisesinduste ja välismaal töötavate Kaitseväge üksuste ning oma asutuse kaitseks; julgeolekuasutuste seadus § 7 lg 1 p 2) ja kaitseväeluure (riigisaladuse kaitse; kaitseväge korralduse seadus § 36 lg 1 p 3) (Kaitseväge korralduse seadus, 2008).

vaenulikke luureagente, nende kaastöötajaid ja riigireetureid⁵ ning annab nad kohtu alla. Olemuslikult on vastuluure aktiivne tegevus, mis tähendab pidevat initsiatiivi hoidmist, st tegutsemist, et olla vastasest sammu võrra ees, neid tõkestades ja kaitstes oma riigi huve, saladusi, inimesi, ametnikke, tehnoloogiaid ja muid kaitset vajavaid valdkondi. Üks spioon, reetur või spioneeriv tarkvara võib hävitada kellegi aastatepikkuse töö, kahjustada riigi-, organisatsiooni- ja üksikisikute julgeolekut aastakümneteks.

Paradoksaasel kombel on iga paljastatud spioonijuhtum nii vastuluure edu kui ka läbikukkumine (Olson, 2019, p. 12). Nende teemade üle arutleb küllaltki avameelselt oma raamatus „To Catch a Spy: The Art of Counterintelligence“ (2019) kunagine Luure Keskgagentuuri (Central Intelligence Agency – CIA) vastuluurejuht James Olson.⁶ Eduks tuleb pidada professionaalse töö õnnestumist, kui mõni ohutegur kõrvaldati, vastase luureoperatsioon tõkestati või reetur tabati ja kohtus süüdi mõisteti. Läbikukkumine seisneb ennetustegevuse ja turvareeglite mittetoimimises: see tähendab, et püstitatud kaitseliinid ei pidanud, signaallambid ei süttinud õigel ajal. Klassikud on öelnud, et luure- ja vastuluureolukorrad võivad kiiresti muutuda, edu võib hetkega saada ebaeduks – see on kõverpeeglite maailm, kus tänane sõber ja kaastöötaja võib homme alla vanduda inimlikele nõrkustele ja osutada reeturiks (Olson, 2019, p. 12). Tabatud spioonide hulk mingil ajahetkel ei näita tavaliselt selle kuriteoliigi olemuslikku suurenemist, sest kunagi ei tea, kui palju spioonid on tegelikkuses veel tabamata ja põhjustavad salaja kahju päevast päeva (Charney, 2019, p. 51). Spionaažijuhtumite puhul on kahju hindamine keeruline ja mitmetahuline. Üks asi on kahju, mida suudetakse mõõta rahas, mida tõendatakse kohtus, ja kahju, mis on teada (enamasti kaitstud riigisaladusega). Samas, kas võime ette näha ja oleme valmis hindama seda kahju, mida vastane tekitab hangitud andmete abil edaspidi (tulevikus), näiteks aastate jooksul pidevalt või alles aastate pärast, sh moraalselt kahju ja mõranenud usaldust? Näiteks, kui avastatud spionaažijuhtumiga leiab tõestust, et mittesõbraliku riigi luure sai enda valdusesse isikute A, B ja C terviseandmed, isikliku kirjavahetuse ja hulga iseloomustavaid kirjeldusi süüdimõistetud spioonilt, kes neid lausa isiklikult tundis. Sellisel juhul suudame praegust kahju hinnata, oskame näha ohtu, mis võib tulevikus realiseeruda, kuid ei tea täpselt ohu realiseerumise tõenäosust tulevikus ehk mis hakkab juhtuma näiteks siis, kui A-st, B-st või C-st saavad tähtsad ja mõjukad persoonid ja kui neid aastate eest kogutud andmeid hakatakse nende vastu ära kasutama, neid inimesi üritatakse šantažeerida või muul moel individuaalselt mõjutada ja värvata. Kui värbamine ei õnnestu, võib info leida kasutatust näiteks nn aktiivmeetmena (Andrew & Mitrohhin, 2002, lk 25; Polmar & Allen, 2004, p. 5) – see on avalik või salajane tegevus,

⁵ Riigireeturiks saab olla Eesti kodanik, kes on asunud koostööle välisriigiga, edastades neile salastatud teavet või tegutsedes nende huvides Eesti iseseisvuse, sõltumatuse ja territoriaalse terviklikkuse vastu (vt leaaldefiniitsiooni KarS § 232; karistusseadustik, 2001).

⁶ James M. Olson (sünd 1941) on töötanud CIA operatsioonide direktoraadis. Peale mitme välislähetuse on ta töötanud ka CIA peakorteris vastuluurejuhina. Praegu töötab professorina Bushi Juhtimise- ja Avaliku Teenistuse Ülikoolis Texases.

eriteenistuse operatsioon, millega mõjutatakse inimest kas midagi tegema, mitte tegema või halvustatakse tema mainet, näiteks avalikustatakse „juhuslikult“ tema isiklik kirjavahetus või salvestatud koduvideo.

Spionaažikuritegusid, mis liigenduvad karistusseadustiku riigivastaste kuritegude alla, iseloomustab seos riigisaladustega, ebaseaduslik tegutsemine välisriigi heaks Eesti julgeoleku vastu ja konspiratsioon. Selliste kuritegude avastamine esitab kõrgeid erialaseid nõudmisi vastuluurajatele ja selliste kriminaalasjade menetlejatele. Riigireeturitega tegelenud psühholoogid on öelnud, et riigireetmist kui kuritegu on keeruline avastada ja takistada, sest selle põhjused on sedavõrd ebaselged ja eripalgelised (Charney, 2019, p. 51). Reetmise peapõhjuseks loetakse kõige üldisemalt inimese ego (Charney, 2019, p. 2),⁷ mis väljendub peamiselt tunnustus- või rahavajaduses, kättemaksuihas, seiklusjanus, hirmus või ka äärmuspatriotismis (patrioodina tahab oma riigile teistsugust tulevikku ja on nõus seetõttu tegema koostööd teise riigiga). Levinud arvamuse järgi võivad olulist rolli mängida ka ideoloogia ja religioon, kuid praktika ja uuringud seda siiski ei näita, pigem on need õigustused oma otsustele ja tegudele (Herbig, 2007, pp. 5–6, 44–46).⁸ Üheks levinumaks üldistuseks reetmise motiivide hindamisel peetakse MICE-na tuntud akronüümi, mis ühendab endas motiividena raha (ingl *money*), ideoloogiat (ingl *ideology*), sundust (ingl *compromise* või *coercion*) ja inimese ego (ingl *ego*) (Charney & Irvin, 2016, p. 72). Tänapäevalgi on see kiirhinnangutes hõlpsasti kasutatav, kuid on ka sügavamaid käsitlusi, nagu näiteks David Charney või Ursula Wilderi omad.⁹

Raske öelda, kas pärast taasiseseisvumist Eestis tabatud kuus riigireeturit on suur hulk või mitte, kui me ei tea, kui palju neid veel võib tegutseda, kes jäävad vahele näiteks mõne aasta pärast. Kindlasti näitavad aga kohtulahendid, et Eesti julgeolekusüsteemi üheks tugevuseks on tänapäevane õiguslik baas ja ametkondade ülesannete jaotus ning toimiv koostöö. Riigivastaste süütegude peatükk karistusseadustikus on arenenud vastavalt juhtumitele ja julgeolekukeskkonnale. Riigi julgeoleku, avaliku turvalisuse ja kohtueelse uurimise ülesannete selge jaotus julgeolekuasutuste, Politsei- ja Piirivalveameti ja prokuratuuri vahel on aidanud vähendada riigi ressursikulu. Koondatud kompetentsid vastavalt julgeolekuasutuste ülesannetele on võimaldanud Kaitsepolitseiametil realiseerida avastatud riigivastaste kuritegude näol seda infot, mida ta ise hangib ja mille eest vastutab, kindlustades ühtlasi riigisaladuse kaitse väliste vastaste eest. Võrdluseks:

⁷ Psühholoog Dr David L. Charney (2019, p. 2) loeb inimese ego justkui motiivide motiiviks.

⁸ Michael Smith (2021, lk 7) on koondanud näited spionaažialaost vastavalt agentide motiividele, milleks on peamiselt seksuaalsuhted, raha, isamaalisus, seiklus, fantaasia, psühhopaatia, kättemaks, õige asja eest väljas olek ja mitteteadlikkus.

⁹ David Charney on USA psühholoog, kes on uurinud reetmisjuhtumeid USA-s. Ta kirjeldab reeturiks kujunemist ja toob välja 10 sammu selleni (Charney, 2019, pp. 2-9). Ursula Wilder (2017, p. 20) on psühhiaater, kes nimetab reetmise peamisteks põhjusteks isiksusehäireid, isikut puuduvat kriisiolukorda ja ümbritsevat tingimusi, mis võimaldavad liiga lihtsalt spioneerida.

- Euroopa riikides on üle 30 julgeolekuasutuse (European Union Agency for Fundamental Rights, 2015, pp. 93–95), mis täidavad vastuluure ülesandeid. Mõnes riigis on vastuluure tegemise õigus ka mitmel teenistusel samal ajal ja kus vastutusalad on selgelt määratud, nagu näiteks Eestis, kus Välisluureamet teostab ka ise teatud juhtudel vastuluuret.¹⁰
- Euroopas on kümnekond riiki, mille julgeolekuasutustel on õigus täidesaatva võimuna reageerida ohtudele, st vahistada, viia läbi kohtueelset uurimist ja koguda kriminaalmenetluses tõendeid (Heldna, 2017, lk 70, 71). See seab selged vastutuse piirid, koondab kompetentsi ja kindlustab adekvaatselt kiire reageerimise riigivastasele ohule: kuriteo kiire tõkestamine, avastamine, tõendite kogumine ja kriminaalmenetluses juhtumi kohtu ette viimine.

2. VÄRBAMINE

Luure eesmärgil inimese värbamine võib piltlikult öeldes toimuda sarnaselt personali värbamisele järgmiselt: otsid inimese, kelle oskusi ja teadmisi vajad, uurid, kas ta sobib sellele tööle ja meeskonda, kas ta ise seda soovib ja milline on tema motivatsioon. Kui kõik klappib, siis teed ettepaneku, esitad tingimused, kuulad tema tingimusi, järgnevad täpsustavad küsimused, mõtlemisaeg, koostöö alustamise otsus. Nõnda toimub värbamine nii töökohta, spordimeeskonda kui ka õppeasutusse, aga ka spioonide maailmas, kus tegelikkuses kallutatakse teise riigi kodanikke riigireetmisele, kasutades selleks varjatud võtteid, manipulatsiooni ja kõrget riski, kuid enamasti mitte väärilist tasu. Agendi töö on luurata, isegi sõjapiirkonnas tegeleb luuraja harva luuramisega – selleks kasutatakse agente. Just selles seisneb ka (luure)ametniku ja agendi, kes ei ole luureametnik, peamine vahe (Smith, 2021, lk 17–18).

Tuntud luure- ja vastuluureasjatundjad on öelnud, et mida avatum ja demokraatlikum on ühiskond, seda lihtsam on seda uurida ka ilma salaagentideta (Shulsky & Schmitt, 2013, p. 113), kuid luure otsib tihti just seda, mida ei teatagi otsida – tõelisi saladusi. Robot teeb, tehisintellekt (AI; ingl *artificial intelligence*) mõtleb ja analüüsib, kuid seni veel juhib neid siiski inimene. Inimallikata ehk agentideta on võimatu toime tulla ükskõik millisel maailma luure- või vastuluureasutusel, olgugi et küberluure (CYBINT – ingl *cyber intelligence*) ja nii mõnigi teine luureliik, näiteks signaalluure (SIGINT – ingl *signal intelligence*) või avalikel allikatel baseeruv luure (OSINT – ingl *open source intelligence*), on praegu-

¹⁰ Julgeolekuasutuste seaduse § 7 lg 1 p-de 2 ja 3 alusel on Välisluureameti ülesanne teostada vastuluuret riigi välisesinduste ja nende kaitseväge struktuurüksuste või nende teenistujate kaitseks, mis asuvad väljaspool riigi territooriumi ja oma teenistujate, koostööle kaasatud isikute ja valduse kaitseks (Julgeolekuasutuste seadus, 2000).

seks rohkem arenenud ja igapäevasem kui kunagi varem. Hoolimata nende luureliikide kiirest arengust ja mahu kasvust ei kao inimlikatega luure ehk inimluure (HUMINT – ingl *human intelligence*) kusagile.

Väljapaistev kunagine USA luureanalüütik Sherman Kent¹¹ on öelnud, et agente kasutatakse selleks, et avastada seda, mida sa avalikult ei näe, st salajane teave aitab asju konteksti asetada ning seetõttu on avaliku ja salajase teabe kõrvutamine lahutamatu (Shulsky & Schmitt, 2013, p. 31). Avaliku ja salategevuse vahetegemisel võiks olla abiks võrdlus, et kui näiteks diplomaatia tähendab üldjoontes asjadest avalikult teada saamist ja mõjutamist, siis salategevuses toimub nii teadasaamine kui ka mõjutamine salaja, pettust, äraostmist ja reetmist kasutades. Luureoperatsioonide peamine eesmärk on luua strateegiline eelis konkurentide ees ja teiste riikide hulgas (Stouder & Gallagher, 2013, p. 586). Vaenuliku luure värbamine tähendab tegelikult inimestega manipuleerimist. Kas ja kuivõrd on see eetiline, on omaette teema, mille kohta on kirjutatud palju monograafiaid ja artikleid. Kui värbamine Eestist on vaenulikule luureteenistusele võimalus, siis vastuluure vaates on see ohuks. Edaspidi keskendumegi ohule, värbamisohule.

2.1. Milles seisneb värbamisoht

Värvatu muutub riigireeturiks ja/või hakkab täitma välisriigi luure- või julgeolekuteenistuse ülesandeid, millega tekitab nii mõõdetavat kui ka mõõtmatut kahju:

- hävitab paljude aastate pikkuse töö;
- kahjustab riigi, organisatsiooni, elukutse, perekonna, sõprade usaldust ja mainet;
- mõjutab riigi või riikide, koostööpartnerite, üksikisikute julgeolekut;
- põhjustab suurt või väga suurt rahalist kahju;
- hävitab värvatu enda meelerahu, vabaduse ja usalduse.

Värvatavaks võib saada igaüks, kellel on vastasele vajalikku infot, kes saab täita vastase eesmärgi ja kes on mõjutatav vastavaks koostööks.

Nii värbamine kui ka reetmine sõltuvad kõikidest inimlikest asjaoludest, nagu emotsioonid, iseloom, mälu, väärtused. Värbamistöö on keeruline, värbamiskatseid on palju, kuid edukad värbamised on harvad. Ei ole olemas ideaalset värbamist ega ideaalset agenti. Luureanalüütikud ütlevad, et inimlikes tuleb pidevalt kahelda, sest kõik inimesele

¹¹ Sherman Kent (1903–1986) töötas USA luure analüütikuna nii II maailmasõja ajal kui ka pärast seda. Tema raamatut „Strategic Intelligence for American World Policy“ (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1949; korduustrükk uue eessõnaga 1966) loetakse üheks mõjukaimaks luureanalüüsi puudutavaks teoseks. Seda on tõlgitud prantsuse, vene, saksa ja teistesse keeltesse. (Brown, 2020, p. 1)

teadaolevad faktid (info) ei saa olla teadmiste ekvivalendiks, sest keegi neist pingutab üle, keegi mäletab valesti, kellelegi tundus, keegi tahab nii väga, et ta teadmised oleksid vajalikud jne (Shulsky & Schmitt, 2013, p. 301).

Hiljuti ilmunud Craig Unger (2021, p. 47) raamatus „American Kompromat“ väidavad kunagised KGB ohvitserid Juri Švets ja Oleg Kalugin, et paljud inimesed, kellel lubati Nõukogude Liidust emigreeruda, kirjutasid alla koostööleppetele KGB-ga (Nõukogude Liidu julgeolekuasutus) – neile esitati sisuliselt ultimaatum, kas hakkavad koostööle või takistatakse emigreerumist. KGB 1. peavalitsuses (välisluure, mille järglane on Vene Välisluureteenistus, SVR) oli värbamisjuhtumi avamiseks toimik DOR – vn *delo operativnoi razrabotki*. See oli täiesti salajasel tasemel salastatud, isikule (sihtmärgile) anti koodnimi ja toimik sai numbri. Oma tegevuses põhineti kolmel peamisel värbamisalusel: ideoloogia, raha ja kompromiteeriv info (vn *kompromat* – kompromiteeriv materjal). Ideoloogiat loeti kõige usaldusväärsemaks värbamise aluseks. 1970. ja 1980. aastatel muutus raha tähtsamaks. Kompromiteeriva materjaliga oli KGB-l oma sihtmärkide suhtes pikk ajalugu. Kuid *kompra* kasutamise tõttu ei võinud ei KGB ega ka nüüdsed eriteenistused kunagi kindlad olla, et mäng nende vastu ei pööra, sest ähvardatul võib motivatsioon muutuda ja ühel hetkel motiveerib teda hoopis iha maksta kätte ähvardajale. Luure ja vastuluure asjatundjad on veendunud, et kõige suuremat kahju suudavad teha vabatahtlikud ülehüppajad, kelle ingliskeelsed nimetused on *walk-in* või *defector*, vn *initsiativnik* – isikud, kes astuvad reetmise teele vabatahtlikult (Unger, 2021, p. 47; Olson, 2019, p. 19)¹², mis tahes nende motivatsioon ka poleks. Riik või tema eriteenistus, kes vabatahtlikult üle tulnud informaatori info omandab, võib küll saavutada olulist edu, kuid seda ei saa lugeda värbamisvõiduks. Spionaažiajaloo ei ole mitte keegi mitte kunagi üle hüpanud vastase või konkurendi poole seetõttu, et ta oli õnnelik (Central Intelligence Agency, 2014, p. 1).

Siinkohal võiks selguse huvides selgitada ka väljendit *topeltagent*, mida mõistetakse sagedasti valesti. Kui luure- või vastuluuretöötajat nimetame eriteenistuse ohvitseriks, siis agent seda ei ole – agent on üldtunnustatud mõiste järgi koostööle kaasatud isik. Keegi ei saa olla topeltagent, enne kui ta ei ole kellegi agendina koostööle kaasatud ehk värvatud (Olson, 2019, p. 87). Näiteks Aleksei Dressen ja Vladimir Veitman (Kaitsepolitsei ameti endised töötajad, kes on riigireetmises süüdi mõistetud) ei olnud topeltagendid, vaid Vene eriteenistuste agendid. Topeltagent on agent, kes töötab justkui vaenuliku eriteenistuse heaks, kuid on lojaalne oma riigile ja tegutseb oma riigi vastavate teenistuste kontrolli all. Näiteks, kui armeeoohvitser või diplomaat valmistatakse ette topeltagendi rolli, teeb ta ennast atraktiivseks sihtmärgiks vastasele ja laseb end värvata, kuid tegelikuses töötab endiselt oma riigi huvides. Värbamisohu ennetusmeetmena on hea, kui vas-

¹² Klassikaline vabatahtliku ülehüppaja situatsioon: inimene astub sisse teise riigi saatkonda, tahab kokku saada selle riigi luure esindajaga, et jagada oma saladusi ja teha koostööd (Unger, 2021, p. 47; Olson, 2019, p. 19).

tane teab, et iga temale edukana tunduv värbamine võib olla tegelikkuses talle ette söödetud topeltagent, kellega koostöö osutub kokkuvõttes kasutuks (Olson, 2019, p. 165).

Joonis 1. Agendiring ehk agenditsükkel (Kaitsepolitsei amet, 2018, lk 21)

2.2. Kuidas värbamist ära tunda, kes ja kuidas värbab?

Värbamine on salajaseks koostööks nõusoleku andmine. Värbamine on üks osa klassikalises agenditsükklis, millega algab agenditöö. Kogu protsess ise on aga pikk ja algab tavaliselt ammu enne värbamist. Agendiring algab eriteenistuse analüüsiga ehk sihitamisega¹³, kus keegi konkreetne inimene saab vaenuliku eriteenistuse sihtmärgiks, potentsiaalseks värbamisobjektiks, ja lõpeb siis, kui lõpeb koostöö agendiga mis tahes põhjusel, näiteks vahelejäämine või hukkumine.

Vastase eriteenistuse ehk värbaja vaates on värbamissihtmärgiks saamise eeldusteks vajadus, sobivus ja võimalus:

- a) värbaja teab, mida vajab, tal on vajadus ja tahe saada seda infot, andmeid või mõjutada just seda, mida vaja,
- b) värbajal on vaja leida see inimene, kes soovitud andmeid valdaks, infot teaks või kes suudaks vajalikku mõju avaldada,
- c) värbajal peab olema reaalne ligipääs (kontakt) värvatavale, see väljavalitu (värbamissihtmärk) peab värbajale sobima ja tal peab olema tahe, motiveeritud

¹³ Sihitamise all tuleb mõista õige ja sobiva sihtmärgi ehk objekti valikut. Värbamise puhul on sihtmärgiks konkreetne inimene.

sioon alluda värbamisele ning suutlikkus täita talle pandavaid ülesandeid, teades, et paneb toime kuriteo. Selline sihtmärgi valik eeldab põhjalikku analüüsi ja individuaalset lähenemist, mis tugineb eriteenistuse käsutuses olevatele nii salajastele kui ka avalikele (näiteks kõik, mis internetist leitav) andmetele.

Värbajaks selle artikli tähenduses on välisriigi eriteenistus (enamasti luureorganisatsioon) ja selle luureohvitserid, kes käivitavad värbamisoperatsiooni ja kes värbavad ise (otse) või vahendajate kaudu oma ülesannete täitmiseks agente. Vahendajaid kutsutakse ka vahendus- või ligipääsuagentideks, kes loovad ise sihtmärgiga kontakti, õpivad teda tundma, tavaliselt ise ei värba, kuid võivad oma „sõpru“ vahendada värbajale. See protsess mängitakse välja loomuliku osana näitemängus. Näiteks kunagine sõber, sõjaväe- või ülikoolikaaslane, kes elab vastase riigis, värvatakse ligipääsuagentiks, tal palutakse luua uuesti kontakt sihtmärgiga, kutsuda teda külla vanu aegu meenutama või pakkuda ärivõimalust. Värbajatest ohvitserid ise võivad varjata oma tegelikku identiteeti ja kavatsusi. Luurajate levinud maskeeringud on diplomaadi ametikoht, ajakirjaniku, teadus- või spordiametniku, aga ka tudengi või ärimehe kate. Katteamet ja legend võimaldavad luua vajalikke sidemeid, isiklikke kontakte, pakkuda välja inimestele ideid ja äriprojekte, kutsuda neid reisima või õppima välismaale, tõmmata neid lavastatud situatsioonidesse, pakkuda koostöö eest raha, et nõnda siduda ja õppida tundma inimesi, kelle hulgast leida ja värvata sobilikke agente. Näiteks üks luuraja, kes kasutab kolmanda riigi ärimehe identiteeti (varjates oma päritoluriiki, rääkimata luureteenistust, mille ohvitser ta on), loob ärikonjunkturi uurimise eesmärgil sidemeid kõikvõimalikes riigiasutustest ja poliitikaringkondades, kus talle meeleldi taustteavet jagatakse. Mitmele pakub ta selle teabe eest raha. Ühelt poolt on raha mõeldud töötasuna, kuid värbamise huvides aitab raha ja näiline töösuhe siduda info andjaid värbajaga, ilma et infoandjad teaksid tema tegelikku eesmärki või kellele nad tegelikult infot annavad. Inimesed harjuvad tagasihoidliku, kuid regulaarse sissetulekuga, sissetöötatud rada tundub ohutu. Hiljem võib selline suhe jõuda välja reaalse värbamisettepanekuni – kasvavad nõudmised infole, kasvavad riskid ja suhe muutub kriminaalseks.¹⁴

Värbamisprotsess võib toimuda nii Eestis, Venemaal kui ka Hiinas või kolmandates riikides, sh EL-i ja NATO riikides, aga ka näiteks internetis. Esmane kontakt võib toimuda peaaegu ükskõik kus, tavaliselt väga loomulikuna kuskil turismireisi ekskursioonigrupis, rahvusvahelisel konverentsil või seminaril, spordivõistlusel või hobiga seotud kontaktide kaudu (Suojelupoliisi (SUPO), 2021). Kõige enesekindlamalt tunnevad värbajad end oma koduriigis, mistõttu eelistatakse olukorda, kui värbamise sihtmärk külastab nende riiki või nende jaoks turvalist kolmandat riiki. Kuivõrd värbamine eeldab väga individuaal-

¹⁴ Kriminaalseks muutub suhe kohe, kui inimesel on teadlikkus ja eesmärgipärasus aidata vaenulikke välisluuret või reeta riiki. Kriminaalseks suhteks piisab ka teadlikust suhte loomisest vaenuliku eriteenistusega (KarS § 232, 234² ja 235¹).

set lähenemist värvatavale sihtmärgile, siis tehakse enne põhjalik taustauuring, sh avalike allikate (sotsiaalvõrgustikud, interneti otsingumootorid, avalikud andmebaasid jm) kaudu. Kindlasti on taustauuringutes abiks kõikvõimalikud muud andmebaasid või info, mida vaenulik luureteenistus valdab või millele tal on ligipääs, näiteks luure teel hangitud terviseandmed, pangaandmed, andmed õigusrikkumistest, aga ka eraettevõtete kliendiandmed, kust leiab infot inimese sidemete, aadresside, sidevahendite ja huvide kohta. Seega, välisluure ei tunne huvi ainult salastatud teabe vastu, vaid ka kõikvõimalike isikuandmete vastu. Taustauuringutes pööratakse enim tähelepanu inimese haavatavustele, emotsionaalsele seisundile, pettumustele töös ja tööandjas, majanduslikele raskustele või ambitsioonikatele soovidele, mida sissetulekud ei võimalda ja mis põhjustavad inimeses rahulolematust. Samuti pakub huvi isiku truudusetus, mängurlus, alkoholilembus, avantüürivalmidus või kalduvus kuritegelikule käitumisele (vägivaldsus, korruptsioon, uimastid). Kui taustandmed on piisavad, luuakse sihtmärgi kandidaadiga kontakt, ilma et viimane midagi halba aimaks, ja alustatakse värbamisprotsessi kultiveerimise ehk suhte arendamise faasiga, mille käigus saadakse vastuseid veel lahtistele küsimustele, inimest õpitakse rohkem tundma, uuritakse täpsemalt tema eraelu ja iseloomu, sidemeid, tema reageeringuid ja käitumist erinevates situatsioonides, võimalik, et luuakse situatioone, mis abistavad värbajaid oma eesmärgile lähemale jõuda. Tahetakse veenduda, kas isik valdab vajalikke andmeid, mis motiveeriksid teda reetma ja asuma koostööle. Varem või hiljem, rohkemal või vähemal määral, aga kindlasti jõutakse ka selles faasis tööalaste teemadeni, mis on ju asja eesmärk. Mida tundlikumat infot sihtmärk valdab, seda sujuvamalt ja loogilisemalt on värbamisprotsess üles ehitatud, et julgeolekuteadlikku inimest enne mitte ära hirmutada. Nii eelistatakse inimene pikaajaliselt ja põhjalikult „sisse mässida“.¹⁵ Selline protsess võib aega võtta mõne kuu või isegi aastaid. Vahel öeldakse, et värvati nii, et värvatav ise ei saanud arugi.

Kompromiteeriva infoga värbamine peaks olema erandlik, kuid seda kasutatakse eriti siis, kui tulemust on vaja kiiresti ja kui ähvardamisest tulenev agressiivsus ei kahjusta liialt värbaja organisatsiooni. Levinuim moodus kompromiteeriva info kasutamisel on inimese ähvardamine avalikustada teatud jäädvustused tema elukommetest või eksimustest, mis võiksid tema elu oluliselt halvemaks muuta. Suuresti sõltub sellise meetodi mõju värvatavast endast, sellest, milline emotsioon tal tekib, kui suur hirm teda valdab ja kust jookseb tema haavatavuse lävi, mis võiks panna teda tegutsema värbaja huvides, et oma seljatagust (ajutiselt) kaitsta. Sellises situatsioonis ei jäeta inimesele tavaliselt pikka mõtlemisaega ja võimendatakse ähvardava kahju suurust. Tuginedes vastuluure ajaloole, ei ole tõenäoliselt ükski kompromiteerimine sedavõrd raskete tagajärgedega kui

¹⁵ Enamasti siis, kui isik on juba „sisse mässitud“ ja talle tehakse värbamisettepanek, antakse talle teada ka värbaja organisatsiooni nimi – eriteenistuse nimi, kes teda värbab. Selle eesmärk on anda isikule kindlust organisatsiooni või riigi kohta, kes tema taga seisab. Iseasi, kas alati öeldakse õige organisatsiooni nimi või valetatakse konspiratsiooni huvides.

koostööle asumisel tekkiv tegelik topelttagajärg, kus varem või hiljem paljastatakse isiku koostöö vaenuliku eriteenistusega, satutakse vangi ja tagatipuks paljastub ka värbamise aluseks olnud *kompra*. Otsusest alustada vastasega koostööd muutub inimene kahekordseks kaotajaks, nagu tõdeb USA psühholoog David Charney, kui kirjeldas reeturi kümnet staadiumi (Charney, 2019, pp. 2–7). Kui iga vastasega koostööle asuja seda topeltkaotaja fenomeni enne teaks ja teadvustaks, oleks suure tõenäosusega riigireetureid, spioone ja sellest tulenevalt õnnetuid inimesi vähem. Psühhiaater Ursula Wilder on kirjutanud, et inimesed, kes tegelevad spionaažiga, elavad kaksikelu. Hetkel, kui nad annavad üle saladusi vaenlasele, käivitub neis see teine, konspiratiivne identiteet. See teine identiteet avaldab tugevat mõju inimese igapäevaelule (päriselule) (Wilder, 2017, p. 19).

Aktiivne värbamine toimub tänapäeval ka küberruumis – *online*-värbamine. Ühes hiljuti avaldatud artiklis teatas Briti luure, et üle 10 000 inimese Briti valitsuse-, äri- ja teadusringkondadest on olnud vaenuliku luure *online*-sihtmärkideks ehk värbamisobjektideks (Warell, 2021). Sellist lähenemist kutsutakse ka *online*-spionaažiks, kus sihtmärkideks on tüüpiliselt saladustele juurdepääsuõigusega valitsusametnikud, saladusi vallanud endised ametnikud, aga ka erasektori töötajad, kes puutuvad kokku uute tehnoloogiatega. Lähenemised ja pakkumised ise on sedavõrd keerukad, et tunduvad tõesed, kuid pakutavate ärivõimaluste taga on eesmärk õppida tundma oma sihtmärki, et hiljem ta värvata. Tihti tehakse neile internetis ettepanek, mis ei tundu väga kahtlane, kuid siiski piisavalt hea, et olla tõsi. Koroonaviirusest tulenevad piirangud on andnud suurema võimaluse interneti kaudu otsida ligipääsu infole läbi kaugtöökohtade ja seekaudu potentsiaalsetele värvatavatele individuaalselt läheneda.

Väga levinud on nn meepotid (ingl *honeypot* või *honeynet*), mille abil meelitatakse inimesi värbaja ette valmistatud ja kontrollitavale mängumaale selleks, et leida sihtmärke, õppida inimest tundma, läheneda talle kontakti loomise eesmärgil ja sobivuse korral teha värbamisetepanek (Knightley, 2010). Sellisteks meepottideks¹⁶ võivad olla kõikvõimalikud rahvusvahelised foorumid, talendiprogrammid, noortele mõeldud kursused, laagrid või seminarid jms,¹⁷ mis on rohkemal või vähemal määral seotud klassikaliselt luurele huvipakkuvate teemadega, nagu poliitika, rahvusvahelised suhted, sõjandus, teadus ja tehnoloogia. Sageli toetavad selliseid üritusi riigid kas otseselt või vahendusorganisatsioonide kaudu. Need on mõjutus- ja külgetõmbekohad, kus panustatakse valdavalt noortele tulevikutegijatele, samuti kohad, kus näiteks noored teadlased, poliitikahuvilised, diplomaadid või loovinimesed leiavad uusi ideid, aga ka sõpru, kellest mõned võivad olla värbamiseesmärkidega luureohvitserid või ligipääsuagendid. On olnud juhtumeid, kus meepottidest leitud „sõbrad“ ilmuvad välja mõne aasta pärast, tuletavad end meelde

¹⁶ Meepottide alla lähevad ka spiooniklassikasse kuuluvad kergele elukommetega isikud, kes ohvri lõksu veavad, ohtrale pidutsemistele ja kõiksugu taunitavatele meelelustele panustavad stiilis „sex, drugs and rock n’ roll“.

¹⁷ Sealhulgas rahvusvahelised noorte ja sõjalis-sportlikud laagrid (Kaitsepolitsei amet, 2013, lk 5–11).

ja soovivad kohtuda. Värbaja või vahendaja on valmis ise oma sihtmärgile külla sõitma, kuid parema meelega eelistab kohtumist kas oma koduriigis või kuskil välismaal. Sihtmärgile muudetakse kohtumise sisu mitmeti atraktiivseks, ühendades meeldiva kasulikuga: töö- ja karjäärivõimalused seotakse kultuuri- ja puhkusevõimalustega. Näiteks pakutakse arutada uusi atraktiivseid ärivõimalusi ja ühtlasi külastada tuntud kultuuriobjekte, kuhu on tavainimestel piiratud ligipääs.

3. KUIDAS VÄRBAMISOHTU ENNETADA, TÕKESTADA JA AVASTADA

Pikaaegne CIA vastuluurejuht Olson on öelnud, et professionaalse vastuluure peamine eesmärk ei ole mitte spioonide kätte saamine, vaid spionaaži ennetamine (Olson, 2019, p. 71). Alles seejärel on möödapääsmatu ülesanne tabada spioone ja reetureid – ka nende tabamine aitab kaasa preventsoonile. Edul ja ebaedul on tihti samad põhjused. Ideaalis peaksime reeturid peatama enne kui nad alustavad või enne kui suudavad kahju tekitada. Preventsioon peab olema vastuluure kõige tähtsam eesmärk (Olson, 2019, p. 72). Selleks puuduvad universaalsed ja alati toimivad meetmed, kuid nii füüsiliste kaitsemeetmete, kriminaaluurimise heidutusliku mõju (Charney, 2019, p. 64), õigeaegse ja täpse informatsiooni kui ka personaalse lähenemisega inimestele võib oluliselt riske vähendada. Kolm peamist eesmärki:

- a) teha vastasele värbamine võimalikult raskeks;
- b) suurendada oluliselt värbamise ja spionaažioperatsiooni ebaõnnestumise riski vastasele ehk vahelejäämise võimalust;
- c) vähendada inimeste haavatavust.

Neljanda eesmärgina võib veel nimetada kahju minimaliseerimise meetmeid, mida saab kohe rakendada spionaažikahju peatamiseks ja likvideerimiseks. Tähtis, et põhjustatav kahju ei oleks korraga liialt suur (näiteks, et ühe liigutusega ei saaks hõivata kogu infot või suurt mahtu andmeid mäluksadmele) ja et võimalikult kiiresti saaks hakata olukorda parandama (näiteks vahetada kõikide elektrooniliste seadmete salasõnad).

Kui oleme vastanud küsimusele, MIDA teha, tuleb raskem küsimus, KUIDAS seda teha. Järgnevad soovitusel ei pruugi olla kõikjal lihtsalt rakendatavad, kuid peaksid julgustama kaasa mõtlema ja hindama, kuidas need inimeste julgeolekut mõjutavad meetmed toimivad või toimiksid teie asutuses või organisatsioonis ja lõpuks ka teie enda puhul, juhul kui puutute kokku andmetega, mille lekkimisest võib olla huvitatud mõni vaenulik välisluure või konkurent (majandusluure) ja mille sattumine vastasele põhjustaks olulist kahju.

3.1. Soovitused organisatsioonile

- **Personali valik.** Tuleb uurida isiku tausta, tõekspidamisi,¹⁸ äri- ja töölaseid sidemeid, eriti konkurentide hulgas (majandusspionaaži silmas pidades), välisriikides, eriti nende valitsusasutustega, sh eriteenistustega. Heast personalivalikust üksi ei piisa, vajalik on ka inimesi õigesti juhtida, et neil ei tekiks soovi üle hüpata vastase poole (Olson, 2019, p. 79). Tuleb teada oma nõrkusi, ka tööandja võiks neid teada, ja vastase eest neid kaitsta. Selleks on vaja edendada inimese enda vastustust, teda töös õigesti rakendada, tunnustada, edutada ja/või roteerida (Olson, 2019, p. 72). Tuleb vältida olukorda, et isiksuste konflikt ei muutuks organisatsiooni või riigi probleemiks – riigireetmiseks.
- **Oma saladuste kaitse.** Kõigepealt on vaja teada, millised andmed vajavad kaitset kõige enam, abiks on pingerea koostamine. Seejärel tuleb otsustada, millist infot millisel tasemel kaitsta, sest kogu salajase info ühtemoodi kõige kõrgemal tasemel kaitsmine võib olla liialt kulukas. Ülitähtis on järgida teadmisyvajaduse põhimõtet. Saladuste juurdepääsuõigus ja teadmisyvajadus ei ole üks ja sama. Lisaks õigusele peab olema ka selge teadmisyvajadus konkreetse saladusega (sh ameti- ja ärisaladusega) kokku puuteks. Ära hoiu kõiki mune ühes korvis!
- **Suurenda oma organisatsiooni ja töötajate hulgas teadlikkust** spionaažiriskidest, värbamisohust ja meetmetest, mis on vajalikud nende vähendamiseks. Selgita riskiriikidesse reisimise asjaolusid, elektrooniliste vahendite kasutamise riske reisidel, isikliku küberhügieeni olulisust.
- **Isikliku vastutuse arendamine.** Motiveeri inimesi teavitama kohe, kui nad märkavad riski või kahtlast tegevust (värbamisele viitavat), mis võib kahjustada organisatsiooni, teisi inimesi ja teda ennast. Teavitamise kanal peab olema turvaline ja lihtne. Kui see toimima saadakse, on loodud parim ennetussüsteem.¹⁹
- **Hinda oma töötajate motivatsiooni ja perspektiive.** Enamasti on reetmiste või pahatahtliku käitumise ajendiks töötaja isiklik solvumine, probleemid tööol, etteheited tööandjale, pettumused suhetes kolleegide või ülemustega, mis viib kätemaksu nimel äärmuslike tegudeni, sh kuritegudeni. Ei ole oluline, mis tegelikult juhtus või kellel on õigus, oluline on, et üks pool tunneb end petetuna, hindab olukorda valesti ja võib teha meelega vale otsuse, mis sellel ajahetkel tundus talle ehk ainsa pääseteena. Juht ja lähim kolleeg on tavaliselt esimesed, kes märkavad või peavad märkama. Nad peavad ka kohe reageerima, küsima, milles on probleem. Lihtsam on kohe märgata, reageerida ja selgust saada, kui pärast tagajärgedega tegeleda.

¹⁸ Riigikohus on öelnud, et riigi julgeolek on põhiseaduslik väärtus, mis on kajastatud mitmetes põhiseaduse normides, eriti aga selle preambulis (J. Grigorjevi elamisloaasi 3-4-1-2-01, 2001, lk 15).

¹⁹ Igal USA riigiametnikul lasub vastuluureline vastutus hoida silmad ja kõrvad lahti ja rääkida, kui midagi tundub ebaloomulik – see on parim eelhoiatussüsteem (Olson, 2019, p. 82).

- **Kindlusta füüsiline julgeolek:** vestle inimestega, pea logisid tundlike andmete kasutusest, kehtesta kopeerimise-, küberturbe-, mobiiltelefonide (fotoaparatuurid) ja mäluseadmete poliitika, tee pistelisi kontrole, loo usaldusväärne sisekontroll. Spionaažikuriteo kõige levinum toimepanemise koht ongi inimese töökoht (asutus, korrus, kabinet), kus ta puutub kokku huvipakkuva infoga ja kus hõivab selle, et vastasele edastada. COVID-19 piirangute tingimustes võivad selleks kohaks saada ka kodud kui kaugtöökohad (ligipääsud andmetele, aga ka näiteks arvuti kaudu peetavate vestluste, sh koosolekute, lindistused).
- **Tea ja tunne oma koostööpartnereid** (ingl KYC, *know your client*). Enne kui saadetakse inimesi (välis)koolitustele või asutakse uute isikute ja firmadega koostööd tegema, tuleks neid tundma õppida ja teda, kes nad on. On olnud juhtumeid, kus meepotina kasutatav koolitusfirma või konverents on esmase taustakontrolliga läbinähtavalt kahtlane.

3.2. Soovitused inimesele

Ole tähelepanelik, kui:

- sul on stress, ebaeeldivad muutused elus, tõsised konfliktid tööl;
- keegi uurib sinu isiklike probleemide kohta;
- keegi uurib sinu töö ja kolleegide kohta;
- saad ootamatuid kutseid või koostööpakkumisi välismaalt;
- sind ahvatletakse rikkuma reegleid;
- soovitakse ligipääsu sinu elektroonilistele seadmetele;
- sinu uus tuttav ei ava ennast, tema kontaktandmed on kahtlased;
- sinu uus tuttav teeb kingitusi või soovib kingitusi vastu saada;
- sind kutsutakse külla ebasõbralikku riiki.

Kuidas toimida, kui satud värbamise sihtmärgiks

- Säilita rahu, hinda olukorda adekvaatselt.
- Jäta meelde asjaolud, salvesta ja pildista telefoniga, kirjuta üles.
- Ebasõbralikus välisriigis ära tee midagi sellist, mida peaksid kahetsema nüüd või kunagi hiljem; räägi telefonis sellest, mida oleksid valmis ka üle tänava hõikama.
- Teavita! Teavita ülemust, kolleegi, pereliiget (kui oled reisil) ja Kaitsepolitsei ametit.

KOKKUVÕTE

Eesti karistusseadustiku järgi on spionaažikuritegedena²⁰ karistatavad teod nii riigisaladuste kogumine välisriigile kui ka ebaseadusliku suhte loomine või ükskõik, millise ülesande täitmine välisriigi luure- või eriteenistuse heaks, kui kahjustatakse Eesti julgeolekut. Spioon ja riigireetur peavad teadma, et varem või hiljem jõutakse temani.²¹ Paradoksaalne, kuid just arreteerimisel tunnevad nad rohkem pingelangust kui hirmu. Nende lõputu õudusunenägu lõppeb ja paraku alles siis soostuvad nad rääkima oma isiklikust ängist, solvumisest või kättemaksust, mis pani neid väljapääsu otsides vastasega koostööd tegema.²² On väga tähtis, et keerulisse olukorda sattudes inimene teab, kuidas käituda, ja teeb õige otsuse. Värbamisoht on just selline julgeolekuoht, mida saab ära hoida ja maandada, kui osata seda endale teadvustada (ohuteadlikkus), kui osata kaitsta oma isikuandmeid, elektroonilisi vahendeid ja salajasi andmeid ning kui teatakse, mida teha, kellega rääkida, kuhu pöörduda, kui on kahtlus, et vastase eriteenistus võib just sinu vastu huvi tunda või sind survestada. Inimestele meeldib olla ära kuulatud, ükskõik kui tugev või läbitungimatu ta väline kest ka poleks.

MARTIN PURRE

Riigiametnik

Martin Purre on lõpetanud 1997. aastal Eesti Riigikaitse Akadeemia kohtueelse uurimise õppesuuna II lennu. Magistrikraadi sai 2014. aastal Tallinna Tehnikaülikoolis. Töötanud politseis ja kaitsepolitseis eri ametikohtadel. Uurimisteedad on riigi julgeolek ja põhiseadusliku korra kaitse.

²⁰ Hõlmab üldistatult kõiki spionaaži või salakuulamisega seotud kuritegusid, kuigi spionaažikuritegu kui mõistet Eesti karistusõiguses enam kasutuses ei ole.

²¹ J. M. Olson kirjutab: „Reeturid, isegi mitteaktiivsed, peavad teadma, et varem või hiljem koputatakse nende uksele. Nad on rumalad, kui usuvad oma agendijuhi juttu, et tema identiteeti teavad vaid mõned inimesed tema teenistuses. Hea allika hea info paistab silma, head allikat tuleb hästi juhtida, sellesse on kaasatud seetõttu ka rohkem inimesi: tehnilist personali, toetuspersonali jt.“ (Olson, 2019, p. 130; artikli autori tõlge) Näide: FBI ostis üle KGB ohvitseri 7 miljoni dollari eest. FBI-s töötanud reeturi Hanseni nime küll ei saadud, kuid saadi tema telefonikõne lindistus, mille Hansen tegi oma KGB agendijuhile, ja sõrmejälj, mille ta oli jätnud kilekotile „surnud postkasti“ kasutades (Olson, 2019, p. 24).

²² Reeturi 10 sammu kohta saab lugeda USA psühholoogi D. L. Charney (2019) koostatud teosest „NOIR: A White Paper. Part One, Part Two, Part Three“.

KASUTATUD ALLIKAD

- Aleksejev, A. & Otsmaa, M., 2021. Eesti teadlane töötas aastaid salaja Hiina sõjaväeluure kasuks. *ERR Uudised*, 19.03.2021. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.err.ee/1608147715/eesti-teadlane-tootas-aastaid-salaja-hiina-sojavaeluure-kasuks> [Kasutatud 17.12.2021].
- Andrew, C. & Mitrohhin, V., 2002. *Mitrohhini arhiiv. KGB Euroopas ja mujal läänemaailmas*. Tallinn: Sinisukk.
- British Security Service, 2019. *What is Espionage?* [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.mi5.gov.uk/counter-espionage> [Kasutatud 17.12.2021].
- Brown, Z. T., 2020. *What if Sherman Kent was wrong? Revisiting the Intelligence Debate of 1949*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://warontherocks.com/2020/10/what-if-sherman-kent-was-wrong-revisiting-the-intelligence-debate-of-1949/> [Kasutatud 15.12.2021].
- Cambridge Dictionary, 2021. *Espionage*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/espionage> [Kasutatud 17.12.2021].
- Charney, D. L., 2019. *NOIR White Paper*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://secureservercdn.net/184.168.47.225/d.3ea.myftpupload.com/wp-content/uploads/2019/02/NOIR-White-Paper-Combo-123.pdf> [Kasutatud 15.12.2021].
- Charney, D. L. & Irvin, J. A., 2016. The Psychology of Espionage. *Intelligencer. Journal of U.S. Intelligence Studies*. 22 (1), pp. 71–77. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.afio.com/publications/CHARNEY_and_IRVIN_Psychology_of_Espionage_from_AFIO_INTEL_SPRING2016_Vol22_no1.pdf [Kasutatud 17.12.2021].
- Central Intelligence Agency, 2014. Psychology of Treason. *Declassified FOIA Collection. The IC's Journal for Intelligence professional*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.cia.gov/readingroom/document/0006183135> [Kasutatud 17.12.2021].
- European Union Agency for Fundamental Rights, 2015. *Surveillance by intelligence services: fundamental rights safeguards and remedies in the EU. Mapping Member States' legal frameworks*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2015-surveillance-intelligence-services-voi-1_en.pdf [Kasutatud 17.12.2021].
- Heldna, E., 2017. *Julgeolekuasutuste kogutud informatsiooni kasutamine kriminaalmenetlustes ja jagamine uurimisasutustega. Magistritöö*. Tartu: Tartu Ülikool. [Võrgumaterjal] Leitav: https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/57141/heldna_ma_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y [Kasutatud 17.12.2021].
- Herbig, K. L., 2017. *The Expanding Spectrum of Espionage by Americans, 1947–2015*. Defense Personnel and Security Research Center. Technical Report 17-10. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://irp.fas.org/eprint/spectrum.pdf> [Kasutatud 17.12.2021].

- J. Grigorjevi elamisloaasi, riigikohtulahend J. Grigorjevi elamisloaasjas, 2001. RKPJKo, 3-4-1-2-01, lk 15.
- Julgeolekuasutuste seadus (2000) RT I, 26.05.2020, 10.
- Kaitsepolitseiamet, 2013. *Kaitsepolitsei ameti aastaraamat 2013*. Tallinn: Kaitsepolitseiamet.
- Kaitsepolitseiamet, 2018. *Kaitsepolitsei ameti aastaraamat 2018*. Tallinn: Kaitsepolitseiamet.
- Kaitseväge korralduse seadus* (2008) RT I, 18.06.2021,7.
- Karistusseadustik* (2001) RT I, 21.05.2021, 9.
- Knightley, P., 2010. The History of the Honey Trap. Five lessons for would-be James Bonds and Bond girls – and the men and women who would resist them. *Foreign Policy*, 12.03.2010. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://foreignpolicy.com/2010/03/12/the-history-of-the-honey-trap/> [kasutatud 17.12.2021]
- Koort, E., 2020. Viisteist väikest luurajat *Postimees*, 03.12.2020. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://leht.postimees.ee/7124228/erkki-koort-viisteist-vaikest-luurajat> [Kasutatud 23.08.2021].
- McFadden, C., 2019. *5 Famous Cases of Industrial Espionage*. Interesting Engineering, 8.08.2019 [Võrgumaterjal] Leitav: <https://interestingengineering.com/5-famous-cases-of-industrial-espionage> [Kasutatud 17.12.2021].
- Olson, J. M., 2019. *To Catch a Spy: The Art of Counterintelligence*. Washington DC: Georgetown University Press.
- Polmar, N. & Allen, T. B., 2004. *Spy Book: The Encyclopedia of Espionage*, 2. Ed. New York: Random House Reference.
- Shulsky, A. & Schmitt, G.-J., 2013. Varjatud sõda. Sisevaade luureteenistuse maailma. Tallinn: Eesti Ajalehed.
- Smith, M., 2021. *Luuraja anatoomia: luuramise ja reetmise ajalugu*. Tallinn: Tänapäev.
- Stouder, M. D. & Gallagher, S., 2013. Crafting Operational Counterintelligence Strategy: A Guide for Managers. *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*. 26 (3), pp. 583–596.
- Suojelupoliisi (SUPO), 2021. *You, too, may be a target for recruitment*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://supo.fi/en/recruitment> [Kasutatud 15.12.2021].
- Toots, A., 2020. Venemaa luuretegevus on muutunud vägivaldsemaks. *Postimees*, 03.12.2020. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://leht.postimees.ee/7124221/vastuluure-juht-aleksander-toots-venemaa-luuretegevus-on-muutunud-vagivaldsemaks> [Kasutatud 23.08.2021].

- Unger, C., 2021. *American Kompromat: how the KGB Cultivated Donald Trump and Related Tales of Sex, Greed, Power, and Treachery*. Melbourne; London: Scribe.
- Varul, P., 1996. *KrK jt seaduste muutmise ja täiendamise seadus*. Eelnõu 339SE seletuskiri. Riigikogu arhiiv. Toimik 7-9. SÜ 341-XI.
- Warell, H., 2021. Over 10000 in government, business and academia targeted in past 5 years by hostile states, says British intelligence. *Financial Times*, 19.04.2021. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.ft.com/content/9348605f-1b4d-49e8-9505-838dab88fd5a> [Kasutatud 17.12.2021].
- Wilder, U. M., 2017. Why Spy? The Psychology of Espionage. *Studies in Intelligence*, 61 (2), pp. 19–36. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.cia.gov/static/30b273c621d-0896f13104ff48840b68f/psychology-of-espionage.pdf> [Kasutatud 17.12.2021].